

І. В. ДВОРКІН, канд. іст. наук, старший викладач НТУ «ХПІ»

ДЖЕРЕЛА З ІСТОРІЇ МУЗЕЙНОЇ СПРАВИ НАДДНІПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

У статті проаналізовані опубліковані джерела з історії музейної справи Наддніпрянщини у ХІХ – на початку ХХ ст. Представлені джерела класифіковано на поділено на групи: видання музейних закладів, органів місцевого самоврядування, наукових товариств, періодичні видання тощо. Запропонована розвідка може стати в нагоді дослідникам історії українського музейництва.

Ключові слова: історичні джерела, музейна справа, історія України ХІХ – початку ХХ ст.

Постановка проблеми. ХІХ – початок ХХ ст. є періодом становлення та розвитку українського музейництва. На початку цього періоду у підросійській Україні виникають перші музейні заклади різних профілів. Поступово – у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст., музеї відкриваються майже в усіх губернських, а також у деяких повітових містах. Музейні заклади поступово перетворюються зі звичайних сховищ старожитностей на центри наукових досліджень, культурно-просвітницькі осередки, вони відіграють значну роль у житті міст.

Метою дослідження є аналіз основних опублікованих джерел з історії музейної справи Наддніпрянської України ХІХ – початку ХХ ст. Українські історики та музеєзнавці вивчають історію музейної справи, досліджують роботу окремих музейних установ, їхніх профільних груп, музейництво у різних регіонах тощо. Матеріали з історії музейної справи також є актуальними для дослідників історії міст, повсякдення, різноманітних інституцій імперської доби. Також важливим напрямом є місце музейних установ в українському національному русі зазначеного періоду. Отже, на нашу думку, аналіз основних джерел з історії музейної справи Наддніпрянщини, представлений у запропонованій розвідці, стане в нагоді не лише дослідникам історії українських музеїв, але й більш широкому колу науковців, що вивчають історію України ХІХ – початку ХХ ст. Запропонований аналіз здійснено на прикладі музейних установ Києва, Харкова, Полтави та Чернігова – провідних музейних осередків цього періоду.

Виклад основного матеріалу. Звичайно, важливу групу джерел з вказаної теми становлять *видання музейних закладів*. Для вивчення процесу накопичення, систематизації та каталогізації музейних фондів досліднику стануть в нагоді *опубліковані каталоги та покажчики* музейних закладів. Переважна більшість тогочасних музеїв видавала каталоги власних зібрань, а також описи окремих відділів, колекцій чи виставок. Так, були опубліковані каталоги зібрань музейних установ, що перебували у підпорядкуванні міських та земських установ, наукових інституцій, університетів. Серед них назвати описи колекцій Музею красних мистецтв та старожитностей Харківського університету – Г. С. Чирикова (1870 – 1883 рр.) та М. І. Черноволота (1911 р.) [1; 2]; каталоги київського та харківського художньо-промислових музеїв: «Краткий указатель предметов, помещенных в

Киевском городском музее древностей» [3], «Киевский художественно-промышленный и научный музей его величества государя императора Николая Александровича. Отдел археологии. Краткий указатель предметов» [4], «Путеводитель по Харьковскому городскому художественно-промышленному музею и этнографическому отделу» [5]. У Полтаві та Чернігові також видавалися каталоги місцевих музеїв – «Каталог Музея Черниговской губернской архивной комиссии» [6], «Каталог Музея украинских древностей В. В. Тарновского» Б. Д. Грінченка [7], «Каталог Музея Полтавской битвы на Шведской могиле» І. Ф. Павловського [8], «Естественно-исторический музей Полтавского губернского земства: Описание коллекций» (1899 р.) [9] тощо. Завдяки каталогам українських музеїв можна з'ясувати та дослідити склад їх колекцій, більшість з яких була втрачена під час Громадянської війни та нацистської окупації періоду Другої світової війни.

Діяльність музеїв та стан їх колекцій на певному етапі розвитку можна простежити за допомогою *щорічних звітів* музейних закладів. Завдяки річним звітам Київського художньо-промислового та наукового музею [10] ми маємо змогу дізнатися про виставки, що проводились у музеї, стан та поповнення відділів і бібліотеки, кількість відвідувачів та матеріальний стан музею. У звітах наводилися основні рішення Комітету музею, що безпосередньо керував справами закладу. Починаючи з 1903 р., видавалися річні звіти Полтавського природничо-історичного музею, які містять відомості про стан музейних колекцій, основні придбання та пожертви, що надходили до музею у звітному році, кількість відвідувачів тощо [11]. У 1912 – 1914 рр. видавався «Ежегодник Музея Полтавского губернского земства», у якому були вміщені річні звіти земського музею за відповідні роки [12]. Окремі відомості про стан та поповнення університетських музеїв наведені у річних звітах Харківського та Київського університетів. Щорічні звіти музейних установ містять систематизований фактографічний матеріал офіційного характеру, який дозволяє відтворити основні етапи історії музеїв, визначити шляхи поповнення їхніх колекцій.

Наступну групу джерел становлять *видання органів міського та земського самоврядування*. Зокрема, в «Журнале Харьковской городской думы» містяться протоколи засідань думи, на яких вирішувались питання стосовно відкриття Харківського художньо-промислового музею, призначення музейної комісії, оголошення подяки меценатам.

Так, в «Отчетах Черниговской губернской земской управы» та «Земском сборнике Черниговской губернии» друкувалися звіти про стан Музею українських старожитностей В. В. Тарновського за окремі роки. Досить важливим джерелом з вивчення історії музеїв Чернігова є журнали засідань, збірники постанов та стенографічні звіти засідань Чернігівського губернського земського зібрання, на яких вирішувалися фінансові та організаційні проблеми впорядкування музею [13]. Зокрема, у журналі засідань земського зібрання чергової XXXVI сесії було вміщено проект правил музею В. В. Тарновського [14]. Довідкове видання Полтавського губернського земства – «Полтавский земский календарь» [15] – презентує відомості про Полтавський природничо-історичний музей. Видання органів місцевого

самоврядування містять переважно офіційну інформацію, що відображає ставлення цих органів до справи відкриття музейних установ, регламентування діяльності музеїв, його фінансування тощо.

Ще одну групу джерел становлять періодичні *видання наукових товариств*, у підпорядкуванні яких знаходились музеї. Так, на засіданнях Чернігівської архівної комісії (мала власний музей), журнали яких були надруковані в «Трудах Черниговской губернской архивной комиссии» [16], розглядалися питання, пов'язані з музеєм товариства; щороку керуючий справами комісії звітував про діяльність музею. До того ж, на засіданнях комісії предметом обговорення поставало питання про об'єднання чернігівських музеїв. Видання названих наукових товариств репрезентують їхню діяльність з улаштування та подальшого керівництва музейними установами, показують внесок місцевої наукової громадськості у розвиток музейництва. До цієї ж групи віднесемо матеріали всеросійських археологічних з'їздів. Зокрема, у «Трудах Харьковского предварительного комитета по устройству XII Археологического съезда» [17], друкувалися протоколи засідань Попереднього комітету з влаштування виставки з'їзду, програми зі збирання етнографічних відомостей до виставки тощо. Завдяки саме цим виданням можна простежити внесок археологічних з'їздів у розвиток музейництва.

Найбільшу групу джерел становлять матеріали загальноросійських, регіональних та місцевих *періодичних видань* XIX – початку XX ст. Публікації газет та журналів можуть бути використані при вивченні конкретних епізодів з історії музейних закладів України, питання поповнення колекцій. Крім того, на сторінках преси неодноразово з'являлися нариси з історії музеїв.

Матеріали з історії українського музейництва можна зустріти та сторінках наступних газет та журналів: «Исторический вестник», «Журнал Министерства народного просвещения», «Живая старина» – загальноросійських; «Киевская старина», «Археологическая летопись Южной России», «Искусство Южной России», «Літературно-науковий вісник», «Наше минуле» – українських; «Южный край», «Харьковские губернские ведомости», «Черниговская земская газета», «Вера и разум», «Вера и жизнь», «Черниговские епархиальные известия» – регіональних.

Зазначимо, що відомості про музейні заклади України кінця XIX – початку XX ст. регулярно друкувалися у місцевій періодичній пресі. Проте сьогодні доступ до них вельми обмежений. Іноді виявляється досить складно віднайти у великій кількості видань інформацію про музеї. Зважаючи на це, унікальне місце серед багатьох джерельних комплексів українського музейництва імперської доби належить журналам «Киевская старина» (1882 – 1906 рр.) та «Археологическая летопись Южной России» (1903 – 1905 рр.). Перший з них це – український історичний часопис, що зробив неоціненний внесок у розвиток історичної науки, а саме у становлення вітчизняного краєзнавства, джерелознавства, спеціальних історичних дисциплін [18, с. 108] (в тому числі і музейництва). Певний час (1899 – 1901 рр.) у журналі «Киевская старина» існував окремий розділ (також видавався окремо), що мав назву «Археологическая летопись Южной России» та був цілковито присвячений дослідженням українських старожитностей. У ньому друкувалися відомості про засідання наукових товариств, археологічні дослідження,

музеї та приватні зібрання [19, с. 45]. Починаючи з 1903 р., «Археологическая летопись Южной России» виходить як окремий журнал, редактором якого був директор Київського художньо-промислового музею М. Ф. Біляшівський [20, с. 3].

Важливе джерело історії музейної справи становлять *спогади* безпосередніх учасників розбудови музейної справи в Україні. Так, Д. І. Багалій в «Автобіографії» [21] докладно висвітлює свою громадську діяльність напередодні революції, зокрема на посаді голови комісії, що керувала Харківським міським музеєм. Вчений окреслює план поповнення колекцій художньо-промислового музею, згадує, як завдяки його клопотанням музей отримав значну кількість персональних творів від художників Петербурга і Москви, переважно українського походження. Особливу вагу мають спогади завідувача Полтавським природничо-історичним музеєм В. Ф. Ніколаєва [22], який обіймав цю посаду наприкінці імперської доби (1916 – 1917 рр.). Вони були підготовлені у 1963 р. в Умані та вперше опубліковані у 1991 р. Автор спогадів розкриває основні визначальні епізоди з історії музею з самого його заснування. Звичайно, з найбільшою повнотою висвітлені роки роботи автора спогадів спочатку як практиканта, а згодом – завідуючого полтавським музеєм.

Окреме місце серед масиву документів, на які спирається дане дослідження, посідають *публікації архівних джерел* та повторна публікація найбільш цінних джерел з історії українського музейництва сучасними дослідниками. Чи не найбільшими за кількістю серед опублікованих архівних джерел є *публікації листування видатних діячів музейної справи* періоду, що вивчається. Епістолярна спадщина музейних діячів несе часом унікальну інформацію з деяких аспектів історії музеїв України. У листах сучасників було порушено цілу низку питань, які не відображені у документах офіційного походження.

Найбільш значущі документи з історії охорони історичних пам'яток в Україні були опубліковані у збірнику документів та матеріалів «Історико-культурна спадщина України (XIX – початок XX ст.)» [23]. До збірника були включені доповіді з археологічних з'їздів, що стосувалися проблеми охорони пам'яток історії та культури, уривки зі статутів та різноманітних звернень історичних та мистецьких товариств, проекти закону «Про охорону пам'яток старовини в Росії» тощо. Ці документи є, безумовно, важливими при вивченні внеску музеїв у справу охорони пам'яток старовини і мистецтв.

Надзвичайно цікавою, на нашу думку, є публікація Л. Федорової записки Адріана Прахова «Какой музей нужен и возможен в Киеве» [24]. Дана публікація важливого джерела з історії музейної справи Києва надає можливість не лише ознайомитись з окремим епізодом з історії відкриття київського міського музею, але й показує місце музейництва у взаємовідносинах імперської влади з українофільським рухом.

Висновки дослідження. Отже, аналіз опублікованих джерел з історії українського музейництва XIX – початку XX ст. дозволяє виділити наступні джерельні комплекси: видання музейних закладів (каталоги та покажчики фондів музейних установ, щорічні звіти музеїв); періодичні видання органів місцевого самоврядування; видання наукових товариств, у підпорядкуванні яких знаходились музеї; матеріали періодичної преси; спогади музейних діячів; наукова публікація

архівних джерел та епістолярної спадщини діячів музейної справи. Зазначені джерела дозволяють, у поєднанні з численними неопублікованими архівними матеріалами, дослідити розвиток українського музейництва, а також культурного та національного розвитку вказаного періоду. Подальшим напрямком дослідження джерельних комплексів українського музейництва може стати аналіз архівних джерел з даної проблеми.

Список літератури: 1. *Черноволот Н. И.* Музей изящных искусств и древностей Харьковского университета. Отделение гравюр. Коллекция гравюр А. Н. Алферова. Общий обзор, оценка коллекции и ее каталог / Н. И.Черноволот. – Харьков, 1911. – 310 с. 2. *Чириков Г. С.* Указатель произведений, хранящихся в Музее изящных искусств при императорском Харьковском университете / Г. С. Чириков. – Вып. 1–3. – Харьков, 1870–1883. 3. *Краткий указатель* предметов, помещенных в Киевском городском музее древностей. – Б. м., Б. г. – 41 с. 4. *Киевский художественно–промышленный* и научный музей его величества государя императора Николая Александровича. Отдел археологии. Краткий указатель предметов. – К., 1905. – 63 с. 5. *Путеводитель по Харьковскому* городскому художественно–промышленному музею и этнографическому отделу. – Харьков, 1902. – 79 с. 6. *Каталог музея* Черниговской губернской архивной комиссии. – Чернигов, Б. г. – 47 с. 7. *Каталог музея* украинских древностей В. В. Тарновского / сост. Б. Д. Гринченко. – Т. 2. – Чернигов, 1903. – 367 с. 8. Каталог музея Полтавской битвы на Шведской могиле / сост. И. Ф. Павловський. – Полтава, 1910. – 32 с. 9. *Естественно–исторический музей* Полтавского губернского земства: Описание коллекций. – Полтава, 1899. – 90 с., [XI с]. 10. *Див. наприклад:* Отчет Киевского художественно–промышленного и научного музея имени государя императора Николая Александровича за 1911 год. – К., 1912. – 31 с. 11. *Отчет о Естественно–историческом музее* Полтавского губернского земства за 1906 год. – Полтава, 1907. – 19 с. 12. *Див., наприклад:* Отчет по Естественно–историческому музею Полтавского губернского земства за 1914 год // Ежегодник музея Полтавского губернского земства. – 1917. – № 3–4. – С. 1–8. 13. *Музей украинских древностей*, пожертвованный Черниговскому губернскому земству В. В. Тарновским // Земский сборник Черниговской губернии. – 1903. – № 2. – С. 50–65. 14. *Проект правил музея* В. В. Тарновского в городе Чернигове // Журналы заседаний Черниговского губернского земского собрания XXXVI очередной сессии (с 10 по 27 ноября 1900 года). – Чернигов, 1900. – С. 333–335. 15. *Полтавский земский календарь* на 1910 гол. – Полтава, 1909. – 156 с. 16. *Див., наприклад:* Труды Черниговской губернской архивной комиссии. – 1897–1898. – Вып. 1. – 159, [64] с. 17. *Труды Харьковского* предварительного комитета по устройству XII археологического съезда. – Т. 1. – Харьков, 1902. – 549 с. 18. *Палиєнко М.* „Киевская старина” у громадському та науковому житті України (кінець XIX – початок XX ст.) / М. Палиєнко. – К. : Темпора, 2005. – 384 с. 19. *От редакции* // Археологическая летопись Южной России. – 1899. – Т. 1. – № 1. – С. 45. 20. *От редакции* // Археологическая летопись Южной России. – 1903. – № 1. – С. 3–5. 21. *Багалій Д. І.* Вибрані праці : У 6 т. : Т.1: Автобіографія. Ювілейні матеріали. Бібліографія / Д. І. Багалій. – Харків : ХГІ “НУА”, Золоті сторінки, 1999. – 600 с. 22. *Николаев В. Ф.* Из истории Полтавского краеведческого музея: Воспоминания / В. Ф. Николаев ; под ред. А. Б. Супруненко. – Полтава, 1991. – 45 с. 23. *Историко–культурна спадщина* України (XIX – поч. XX ст.) : збірник документів і матеріалів. – К. : Рідний край. – 327 с. 24. *Федорова Л.* Записка Адріана Прахова «Какой музей нужен и возможен в Киеве» у контексті історії заснування в Києві крайового музею // Київська старовина. – 2011. - № 3. – С. 82 – 94.

Надійшла до редколегії 25. 04. 2013 р.

УДК 069.01:930.1 (477-25)

Джерела з історії музейної справи Наддніпрянської України XIX – початку XX ст. / І. В. Дворкін // Вісник НТУ «ХПІ». Серія: Актуальні проблеми історії України. – Харків: НТУ «ХПІ». – 2013. - № 25 (998). – С. 17-22. Бібліогр.: 24 назви.

В статье проанализированы опубликованные источники по истории музейного дела Надднепрянской Украины в XIX - начале XX в. Представленные источники классифицированы и разделены на группы: издание музейных учреждений, органов местного самоуправления, научных обществ, периодические издания и т.д.. Предложенная работа может быть полезной исследователями истории украинского музейного дела.

Ключевые слова: исторические источники, музейное дело, история Украины XIX - начала XX в.

The article analyzes the published sources on the history of museums in Russian-ruled Ukraine during XIX – and early XX century. The presented sources are classified and divided into groups: the publication of museum institutions, local authorities, scientific societies, periodicals, etc. The proposed work can be useful to Ukrainian museum history researchers.

Keywords: historical sources, museum, history of Ukraine during XIX – and early XX century.